

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.26>

ПРАВОВА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИЙ АСПЕКТ

Корж Ігор Федорович,

Науковий центр електронного парламенту та правової інформації
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна

Стаття присвячена дослідженню виникнення причин та розкриттю видів загроз, що постають перед правовою системою держави, а також розкриттю негативних наслідків для суспільного життя в Україні, для функціонування самої держави внаслідок прояву внутрішніх загроз. Оскільки в Україні є непоодинокі факти прояву різнобічного негативного відношення до функціонуючої в Україні національної правової системи в умовах здійснюваних в країні реформ та євроатлантичного устремління України, невідкладним і нагальним є здійснення аналізу причин їх виникнення, а також напрацювання напрямів та шляхів мінімізації згаданого негативного явища. Зазначене сприятиме практичній реалізації завдань, що постали нині перед Українським народом. Саме у зазначеному і полягає мета та актуальність досліджуваної теми.

Задля досягнення мети цього дослідження в ньому використовувалися як загальні, так і спеціальні наукові методи наукового пізнання: емпіричний; аналіз; порівняння; абстрагування; індукції і дедукції; аналізу і синтезу; поєднання теорії і практики; формалізації; моделювання, а також спеціальні методи наукового пізнання – статистичний, конкретно-соціологічний, кібернетичний, моделювання, логічний, історичний, формально-юридичний, герменевтичний, компаративістський, соціально-юридичний тощо.

З огляду на попередні наукові дослідження цієї теми зазначено, що термін «правова безпека» пов'язаний із таким явищем, як недотримання чи ігнорування норм права, що у сукупності набуло у науковому середовищі такого визначення, як «правовий нігілізм», який проявляється як у відкритій, так і в прихованій (латентній) формі; коротко розкрито його зміст та причини виникнення на теренах України. Звернуто увагу, що згадані негативні прояви можуть виникати за трьома напрямками: у процесі нормотворчої (законотворчої) діяльності та у процесі нормозастосовної діяльності державних органів та їхніх посадових (службових) осіб, а також у процесі правовиконання; проведено історичний екскурс виникнення причин цього явища у межах періоду незалежності України, а також наведено конкретні приклади їх прояву.

Проаналізовано сфери суспільної діяльності, в яких найбільше проявляються негативні факти нехтування і порушення правових норм, в яких виникають конкретні загрози для правової системи України та які не сприяють реалізації євроатлантичним устремлінням Українського народу; наведені форми їх прояву. Запропоновано основні напрямки подолання правового нігілізму в сучасних умовах, окрім загально визначених у наукових дослідженнях шляхів правового та навчально-виховного характеру.

Ключові слова: закон, правова безпека, право, правовий нігілізм, правові принципи, правова свідомість

Korzh Igor. Legal security of Ukraine: domestic aspect

The article is devoted to the study of the causes and disclosure of types of threats to the legal system of the state, as well as the disclosure of negative consequences for public life in Ukraine and the functioning of the state arising from internal threats. As there are many facts of various negative attitudes towards the national legal system in Ukraine in the context of reforms in Ukraine and Euro-Atlantic aspirations of Ukraine, it is urgent and urgent to analyze the causes of their occurrence, as well as develop ways to minimize this negative phenomenon. This will contribute to the practical implementation of the tasks facing the Ukrainian people today. This is the purpose and relevance of the research topic.

In order to achieve the goal of this study, it used both general and special scientific methods of scientific knowledge: empirical; analysis; comparison; abstraction; induction and deduction; analysis and synthesis; combination of theory and practice; formalization; modeling, as well as special methods of scientific knowledge-statistical, concrete-sociological, cybernetic, modeling, logical, historical, formal-legal, hermeneutic, comparative, socio-legal, etc.

In view of previous scientific research on this topic, it is noted that the term "legal security" is associated with such a phenomenon as non-observance or disregard of the norms of law, which collectively acquired in the scientific environment such a definition as "legal nihilism", which manifests itself as open as well as in hidden (latent) form; its content and reasons for its occurrence on the territory of Ukraine are briefly disclosed. It is noted that the mentioned negative manifestations can occur in three directions: in the process of rule-making (legislative) activity and in the process of rule-enforcement activity of state bodies and their officials (officials), as well as in the process of law enforcement; a historical tour of the causes of this phenomenon within the period of Ukraine's independence was conducted, and concrete examples of their manifestation were also given.

The spheres of public activity are analyzed, in which the negative facts of neglect and violation of legal norms are most manifested, in which there are specific threats to the legal system of Ukraine, and which do not contribute to the Euro-Atlantic aspirations of the Ukrainian people; the forms of their manifestation are given. The main directions of overcoming legal nihilism in modern conditions are offered, except for the ways of legal and educational character generally defined in scientific researches.

Key words: law, legal security, law, legal nihilism, legal principles, legal consciousness.

Світове співтовариство вступило в XXI століття в умовах різнобічних політичних, економічних, правових тощо змін. Наслідки глобалізації торкнулися усіх сторін життя світового співтовариства, а також міжнародних відносин. На перший план обґрунтовано висувуються загальнолюдські цінності, демократія, права і свободи особистості. Забезпечення безпеки людини перетворилося у важливе загальнонаціональне завдання, тобто людина опинилася в центрі уваги міжнародної спільноти в якості однієї з найважливіших цінностей.

За допомоги права здійснюється визначення критеріїв безпеки, напрацювання комплексу заходів і механізмів безпеки в усіх сферах життєдіяльності спільноти. Забезпечення усіх видів безпек за допомогою права свідчить про необхідність всебічної охорони і захисту самого права, яке виступає відповідним механізмом забезпечення безпеки в рамках чинної правової системи. Право, а саме правотворчість, правозастосування і правовиконання, виступаючи ключовими ланками в механізмі забезпечення безпеки будь-якої системи, у своїй сукупності мають бути виділені у самостійний специфічний вид безпеки – правову безпеку [1]. Під нею розуміють таке: захищеність системи права, законодавства, правової системи загалом від небезпек і загроз [2]; здійснювана в правовій системі та за допомогою права, законо-

давства про види безпеки соціально-правова система забезпечення (здійснення, охорони, захисту) та забезпеченість правового становища (статусів, станів, умов, правовідносин, режимів, правопорядку... і т.п.) суб'єктів (особистість, суспільство, держава) права, в якому вони гарантовано і на свій ризик, самостійно та спільно протидіють (попереджають, нейтралізують, усувають) небезпекам, насамперед соціально-правовим (правопорушенням), сприяють забезпеченню та забезпеченості (матеріалізації) їх законних прав, свобод, інтересів – видів безпеки особистості, суспільства, держави чи видів національної безпеки [3]; це спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси за допомоги суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних в правовій системі держави і за допомогою права заходів, засобів і способів правового регулювання [4]; це мета, яка може бути досягнута головним чином позитивним правом, яке характеризується ознаками, що називаються юридичною визначеністю [5]; це принцип, який породжує систематизацію та стабільність правопорядку та гарантує права людини в сенсі людського та соціального забезпечення [6] тощо.

Зазначимо, що базова мета правового впливу – сприяння найбільш оптимальному, безперешкодному та справед-

ливому задоволенню інтересів суб'єктів права. Щоб ефективно захищати інтереси учасників суспільних відносин, правова система має бути реально діючою. Невідповідність законодавства, правозастосування і правовиконання відповідним якісним критеріям знижує потенційні можливості правової системи забезпечувати безпеку людини, суспільства і держави, тим самим спотворюється історична місія права, створюються загрози системі.

Практика забезпечення безпеки правової системи залишається часто не ефективною, оскільки діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування у даній сфері належною мірою залишається ще неупорядкованою, а створення нової системи проходить вкрай повільно і суперечливо, часто ґрунтується на недостатніх науково-теоретичних напрацюваннях. Зокрема, не враховується, що на протигагу домінуючій у минулому державоцентристській парадигмі права право дедалі більше набуває людиноцентристського змісту, відповідно актуалізується проблема забезпечення правової безпеки саме особи. Ігнорування, свідоме і несвідоме, прав людини, невиконання положень законів та Конституції – це джерело загроз для правової системи України.

Термін «правова безпека» є відносно новим терміном, який нині в Україні вживається не так часто, як на те він заслуговує. Практичним підґрунтям для його вжиття в науковому та практичному житті слугує діяльність українського суспільства щодо інтеграції національного права до європейського та імплементація в нього міжнародних правових норм. Саме прагнення українського народу влитися до міжнародної спільноти, в середовищі якого домінує, насамперед, природне (об'єктивне) право, а не ті, чи інші ідеологічні догми, і яке направлене на врегулювання існуючих та ймовірних суспільних відносин через призму справедливості, послугувало появі в науковому вживанні України згаданого терміну.

Нагадаємо, що термін «правова безпека» появився завдяки німецькому ученому Густаву Радбруху (1878–1949), його роботам у сфері філософії права, який у 1946 році запровадив так звану «формулу Радбруха» щодо взаємозв'язку справедливості, правової визначеності

та корисності [7]. Її теза є одною з найвпливовіших юридичних філософських тез 20 століття. Її можна узагальнити таким чином: крайня несправедливість не є законом. В Україні увагу до питання розвідки правової безпеки започаткував науковець Добродумов П.О. в опублікованій ним статті «Правова безпека як складова національної безпеки», в якій зазначено, що «правова безпека не знаходить висвітлення і в наукових публікаціях як наукова категорія, що, на наш погляд, враховуючи її практичне значення, є однією із значних прогалин юридичної науки» [8].

У подальшому питанню наукової розвідки правової безпеки в Україні за різними її аспектами приділяли увагу такі дослідники, як: Лобода А.М., Беззубов П.О., Богущкий П.П., якими здійснювалися розвідки окремих складових частин даного виду безпеки. Увагу науковій розвідці як концепції правової безпеки, як невід'ємній складовій частині філософії права та загальної теорії права щодо її стану в Україні за різними напрямками, приділено Коржом І.Ф., яким напрацьовано ряд наукових робіт, в тому числі в зарубіжних виданнях. В них автором у науковому підході (осмисленні) під концепцією правової безпеки розуміється система поглядів на таке правове явище, як «правова безпека», тобто це розуміння «правової безпеки» за змістом і критеріями, об'єктами і суб'єктами, а також напрямками. Також обґрунтовується доцільність більш глибокого дослідження даного феномену в умовах здійснюваних в Україні реформ (з 2014 р.), імплементації європейських правових норм в національне законодавство та адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу.

З огляду на зазначене є об'єктивна потреба в дослідженні та розкритті основних загроз правовій безпеці, у здійсненні аналізу причин їх породження, їх складових частин, джерел та змісту, оскільки в Україні подібний класичний причинно-наслідковий зв'язок між «правовою безпекою» та її загрозами до цього часу не досліджувався.

Як зазначалося вище, автором наукової концепції правової безпеки є Густав Радбрух, який запровадив так звану «формулу Радбруха». Ним зазначено, що «конфлікт

між справедливістю та правовою визначеністю повинен бути вирішеним, оскільки позитивне право, забезпечене статутами та владою, має пріоритет навіть тоді, коли його зміст є несправедливим та недоречним, якщо суперечність між позитивним правом та справедливістю не досягає тої міри, що закон, як «несправедливе законодавство», поступається місцем справедливості. Тому неможливо провести більш чітку межу між випадками законної несправедливості та законами, які все ще залишаються чинними, незважаючи на неправильний зміст. Однак можна провести ще одну лінію з більшою точністю, де справедливість навіть не спрямована, де рівність, яка є основою справедливості, свідомо заперечується, коли встановлює позитивне право, тоді закон є навіть не лише «неправильним законом», а повністю відмовляється від юридичної структури» [7].

Густавом Радбрухом було зазначено, що правова безпека є однією з цінностей закону. Тобто закон визначається як «реальність, сенс якої полягає у підпорядкуванні справедливості». З цього визначення випливає, що закон є явищем культури і що цінність, якої він прагне досягти, – це справедливість [9]. Культура є не що інше, як реальність, орієнтована на цінності. Як вища цінність правової сфери справедливість – це дезідерат (лат. «бажана річ») кожного історичного закону. Їх основною місією є реалізація соціального миру шляхом створення надійного та стійкого порядку.

Відповідні напрацювання щодо правової безпеки є в країнах колишнього соціалістичного табору. Так, можна навести дослідження Ядвіги Потшец під назвою «Юридична безпека – синтетична презентація» [5]. В даній роботі дослідник надала визначення та навела структуру поняття «правова безпека». Її дослідження базуються на роботах Густава Радбруха, тому на її думку, правова безпека – це дуже важлива юридична та філософська цінність.

Болгарська дослідниця Чернева Бойка Івайлова у своєму дослідженні «Правова безпека як принцип законотворчості» [6], спираючись на вчення німецького вченого Густава Радбруха, зазначає, що правова безпека – це філософська концепція сучасного мислення. Теорія природного права,

правовий позитивізм та правовий гуманізм формують поняття безпеки в праві.

Російський дослідник Шабуров А.С. [2] зазначає, що в Російській Федерації єдиної концепції правової безпеки не напрацьовано до цього часу, її проблеми досліджено недостатньо, а тому під нею розуміють одночасно і юридичну безпеку. Однак це подібні, але різні терміни.

У свою чергу, російський дослідник Галузін А.Ф. [3], досліджуючи питання національної безпеки, звертає увагу на окремі підходи науковців щодо існування «конституційної безпеки». Виділення «конституційної безпеки» є цілком допустимим поряд з виділенням економічно-правової, еколого-правової тощо безпеки.

Білоруський дослідник Шинкарєв І.А. [10], досліджуючи проблеми національної безпеки зазначає, що правова безпека Республіки Білорусь має переслідувати такі цілі: захист конституційних прав особи, інтересів суспільства і держави, виявлення ризиків криміногенного характеру процесі застосування будь-яких нормативних правових актів, у тому числі обумовлених неоднозначністю їх норм та неповнотою правового регулювання відповідних сфер суспільних відносин. Слід мати на увазі, що лише нормативне закріплення розуміння правової безпеки буде недостатньо. Відповідно, необхідно виробити механізм забезпечення правової безпеки.

Вже зазначалося, що в Україні «правовій безпеці» в різних її аспектах приділяли увагу Лобода А. М. [11], Беззубов П. О. [12], Богущкий П.П.[13], Корж І.Ф.[1]. Так, Лободою А.М. розглядалася правова безпека особи. Ним надана загальнотеоретична характеристика правовій безпеці особи; напрацьовані її складові частини; наведено поняття і зміст «правової безпеки особи»; визначені шляхи удосконалення правового регулювання «правової безпеки особи»; напрацьовані підходи до формування Доктрини правової безпеки особи.

Дослідник Беззубов П.О. розглядав «правову безпеку підприємства», розуміючи під нею стан відсутності або усунення загроз охоронюваним правам і законним інтересам підприємця, забезпечуваного комплексом цілей правового характеру, що встановлюються, регулюються та охо-

роняються нормами адміністративного права і забезпечені примусовою силою держави. На нашу думку, як і на думку інших наукових розвідників у сфері правової безпеки, в даному випадку має йтися про «юридичну безпеку підприємства», яка за своїм змістом близька, але відрізняється від наведеного.

Ученим Богуцьким П.П. при розгляді корупційних діянь через призму кримінального права увагу акцентовано на необхідності здійснення належної нормотворчості. Ним зазначено, що питання правової безпеки нашого суспільства на порядку денному, оскільки негативні ситуації спричиняють не меншої шкоди нашій державності, ніж воєнні дії агресора.

Як зазначалося, значну увагу дослідженням у даній сфері приділено Коржом І.Ф., яким напрацьовано ряд наукових статей [4; 14; 15; 16; 17; 18; 19], а також взято участь у напрацюванні колективних зарубіжних монографій [20; 1]. У них напрацьована авторська концепція «правової безпеки» як правової категорії; досліджені складові частини зазначеної категорії; розкрито теоретичні підходи до розуміння змісту та особливостей цієї правової категорії; запропоновано авторський підхід до розуміння її соціальних і правових цінностей; визначено її місце в системі права; наведено авторське тлумачення категорії «правова безпека» тощо.

Досягненню мети дослідження щодо розкриття загроз для правової безпеки держави, які в комплексі створюють таке поняття, як правовий нігілізм, дозволило застосування різноманітних загальних та спеціальних наукових методів наукового пізнання. Насамперед, використовувався емпіричний метод дослідження, що дозволило на початковому етапі дослідження зібрати необхідні наукові дані шляхом спостереження, аналізу та порівняння, які розкривають сутність і зміст термінів «правова безпека» та «правовий нігілізм», і правомірно відображають характеристики усієї сукупності зазначених явищ. Крім того, зазначене надало можливість одержати первинну інформацію про згадане у вигляді сукупності емпіричних тверджень, що стало основою попередньої систематизації об'єктів реальності, роблячи їх вихідними об'єктами цього наукового

дослідження, а також похідні факти – прояву корупції, прояву нігілізму, деградації правової свідомості, недостатньої правової культури, непокараності тощо.

Застосування комплексних наукових методів у дослідженні дозволило виділити те основне, що притаманне такому унікальному явищу, як причини прояву виникнення загроз національній правовій системі (фактів правового нігілізму). Так, метод абстрагування дозволив відсіяти незначне, несуттєве у дослідженні і сконцентруватися на причинах та наслідках цього явища – правового нігілізму як внутрішньої загрози для правової системи в державі, виділити суттєві зв'язки усіх сторін цього явища, а також якості предмета дослідження в цілому. Використовувалися і інші наукові методи.

Як зазначалося в згаданих вище наукових дослідженнях [1; 4], термін «правова безпека» пов'язаний із таким явищем, як недотримання чи ігнорування норм права, що набуло визначення як термін «правовий нігілізм». Під нігілізмом (від. лат. Nihil – ніщо) розуміється заперечення усталених суспільних норм, принципів, законів, їх невизнання [21, с. 365.]. У свою чергу, під терміном «правовий нігілізм» розуміється напрям політично-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення, під якою, у свою чергу, розуміють форму суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб'єктів правовідносин до чинного права та похідних від нього правових явищ.

Правовий нігілізм може проявлятися як у прямій, так і в прихованій формі: від скептичного ставлення до права і до повної зневіри у його реальних та потенційних можливостях [22, с. 42, 49]. Його сутність полягає у загальному негативно-заперечувальному, неповажному відношенні до права, законів, нормативного порядку, а з точки зору причин – в юридичному невігластві, обмеженні, правовій невихованості тощо. І одним із ключових моментів тут виступає гордовито-зверхнє, зарозуміле, поблажливо-скептичне сприйняття права, його оцінка не як базової, фундаментальної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських ціннос-

тей. Невіра у високе призначення, потенціал, універсальність можливості та необхідності – такий морально-психологічна ґене́за цього феномена. Відношення до права може бути просто індиферентним (проявом байдужості), що також свідчить про нерозвинутість правової свідомості людей, ущербність їхнього менталітету [23, с. 465, 472].

Цьому явищу притаманні історичні передумови, пов'язані з безправ'ям людини, самодержавством, авторитаризмом, беззаконням, репресіями тощо; низькою загальною і правовою культурою населення; незадовільною якістю законодавства, його декларативністю; станом вседозволеності, безнаказаності тощо. Саме тому сучасним пострадянським суспільствам в переважній більшості притаманна значна кількість негативних факторів, у тому числі і прояв правового нігілізму. Залежно від політичного устрою новоутворених країн у них наявні непоодинокі факти ігнорування положень законів, а серед різних верств населення панує згадане явище і його негативний вплив на суспільство в цілому та правосвідомість окремого індивіду досить суттєве, що формує певні перешкоди на шляху різнобічного розвитку країн, серед яких фігурує і Україна.

Це цілковито зрозуміло, оскільки побудова сучасної, економічно розвинутої, правової держави неможлива без чіткого дотримання положень законів кожним членом суспільства, свідомого розуміння такого дотримання й добровільного порядку виконання вимог закону. В державі мають бути створені такі умови, за яких кожна людина могла б відчувати себе захищеною від протиправних посягань та мати змогу реально відновлювати своє порушене право; мають бути створені правові гарантії нормального існування соціального середовища і, як наслідок, виховання віри у людей в непорушність положень закону, в його високу ефективність.

Нині основна причина неповаги до закону, тобто прояву правового нігілізму та ігнорування норм права, як у більшості країн на теренах колишнього СРСР, так і в Україні, є системна криза суспільства, яка викликана як політичними, так і економічними причинами. Являючись країною з перехідною політико-правовою та

економічною системами, яка утворилася від колишньої радянської моделі та впровадження фрагментів демократичної європейської системи, Україна, з одного боку, зберегла певною мірою відповідні минулі погляди, відношення та підходи до дійсної реальності та права, а з іншого, направляє свої зусилля для зміни зазначеного та вступу до когорти демократичних, економічно розвинутих держав Європи, імплементуючи європейські демократичні принципи та правові норми в національне законодавство. Черговим кроком у цьому напрямку є здійснювані в Україні різні реформи, що, на думку їх зачинателів, мають позитивно змінити соціальне життя українців та прискорити розвиток країни у європейському напрямку.

Як зазначалося вище, внутрішні загрози правовій безпеці можуть виникати за трьома напрямками: у процесі нормотворчої (законотворчої) діяльності, у процесі нормозастосовної діяльності державних органів та їхніх посадових (службових) осіб, а також у процесі правовиконання. Прояви правового нігілізму та ігнорування права на побутовому рівні не беруться до уваги, оскільки за відсутності зазначеного на державному рівні критичної маси створення загроз для правової безпеки в побуті очікувати не приходиться.

У першому випадку загрози виникають внаслідок закладення, свідомо або несвідомо, в нормативні акти (закони) рудиментних правових норм, утворення прогалин, колізій тощо. Тобто в нормативно-правові акти впроваджуються такі правові норми, які не співвідносяться з реальним життям чи завданнями, які постали перед суспільством і країною. Крім того, аналогічне виникає внаслідок безсистемного, непланового, хаотичного здійснення законотворчої (нормотворчої) діяльності. Зазначене виникало, насамперед, у перші роки незалежності, що пояснювалося відсутністю сталої нормотворчої практики органів державної влади України, відсутністю належного теоретичного досвіду.

Водночас у зазначений період закладалися перші фундаментальні позиції ринкової економіки, здійснювалася приватизація підприємств та інших господарств, що потребувало законодавчого регулювання. Однак зазначене здійснювалося не сис-

темно, не прозоро, з яскраво вираженими корупційними проявами, із відповідним нормотворчим (законодавчим) забезпеченням інтересів, насамперед, відповідних корпоративних кіл. Тобто правова (законодавча) система України створювалася не для регулювання суспільних відносин в інтересах більшості суспільства, а насамперед в інтересах обмеженого кола осіб, що спричинило утворення невеликого олігархічного кола осіб, яким належить більшість національного багатства країни, а також великого кола нужденних. Тим самим у країні свідомо створювалися умови для впровадження правового нігілізму.

Після закінчення періоду так званих «малої», або «масової», «замовної» приватизації державного і комунального майна та періоду «неприватизаційних способів відчуження» (1992–2004 рр.), а фактично періоду перерозподілу власності, коли Україна практично заново створила свою правову (законодавчу) систему, дана система продовжила процес подальшого розвитку і вдосконалення, про що свідчать здійснювані з 2014 року в Україні різнобічні реформи. Однак в системі права, як і в суспільній та професійній правосвідомості громадян, до цього часу зберігається значна кількість стереотипів (рудиментів), які залишилися ще від радянської соціалістичної правової системи та від перших років нормотворення в перші роки незалежності, що зумовлює двоїсте ставлення до різних правових інститутів та до правового життя в цілому.

Некомпетентність і неефективність влади, втрата довіри до неї з боку громадськості – це одне з глибинних джерел прояву правового нігілізму в Україні. Саме зазначене викликало недовіру до права, ігнорування закону, невіру у справедливість в той період. Значна кількість населення проявляє недовіру офіційним органам державної влади, правоохоронним органам, правосуддю. Як наслідок, виникла так звана «тіньова юстиція», яка нерідко була більш ефективною в порівнянні з офіційною. Існувало та до цього часу певною мірою існує так зване «тіньове право», «тіньова економіка», «тіньова політика», «тіньове правосуддя», «тіньовий уряд». Поряд з офіційними правоохоронними органами з'являлися так звані

«лівоохоронні». Тим самим зазначене утворювало реальні внутрішні загрози для правової безпеки держави, оскільки практичне функціонування права не відповідало його природному призначенню.

Незважаючи на започаткування в 2014 році в Україні відповідних реформ, прояви правового нігілізму на найвищих щаблях державної влади продовжувало мати місце. Яскравим прикладом прояву правового нігілізму в частині напрацювання правових норм (прояву так званої негативної нормотворчості) в інтересах меншої частини суспільства є Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 по справі № 1-24/2020(393/20) щодо конституційності окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» та Кримінального кодексу України, яким Суд визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положення згаданих актів [24], а також Рішення того ж Суду від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 по справі № 1-135/2018(5846/17) щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368–2 Кримінального кодексу України [25].

Першим Рішенням КСУ, на думку багатьох фахівців, перевищив свої повноваження, перебравши на себе функції законодавчої гілки влади, визнавши неконституційною кримінальну відповідальність за недостовірне декларування, порушивши норми законодавства про конфлікт інтересів, а НАЗК втратило свої контрольні повноваження щодо всіх органів влади з перевірки декларацій, дотримання антикорупційного законодавства, врегулювання конфліктів інтересів та захисту викривачів, моніторингу способу життя, складання приписів та протоколів про порушення тощо.

Друге же Рішення КСУ щодо позбавлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення відкривало посадовцям можливість для зловживань та надавало індульгенцію на вчинення ними кримінальних корупційних правопорушень. Таким чином, мільйонні статки, отримані з джерел, законність яких не підтверджена, в Україні більше не вважалося кримінальним злочином. Такий крок можна вважати політично вмотивованим і таким, що суперечить зобов'язанням України за

ратифікованою Конвенцією ООН проти корупції, домовленостям із Міжнародним валютним фондом та Європейським Союзом. Зазначимо також, що детективи НАБУ і прокурори САП були змушені закрити кримінальні провадження за цією статтею. Йдеться про повне закриття 27 кримінальних проваджень і 38 – в частині ст. 368-2 КК України. Загальна сума статків, законність походження яких досліджували детективи НАБУ у цих справах, становила понад 500 млн. грн. Зокрема, у межах вже закритих проваджень детективи НАБУ досліджували доходи та майно народних депутатів України, прокурорів, суддів, посадовців центральних органів влади, працівників СБУ, поліції, Міноборони тощо. Після рішення Конституційного Суду набуто майно вказаних посадовців за замовчуванням вважалось законним, безвідносно до джерел його походження.

Подібні суперечки щодо нібито неконституційності редакції статті закону мали місце і у Литовській Республіці. Однак, розглянувши це питання, литовський Конституційний Суд визнав норму «Незаконного збагачення» такою, що відповідає Основному Закону держави. Зазначимо, що ця норма у Литві набагато жорсткіша за українську редакцію, і Суд не «кивав» на те, що доказувати свою невинуватість нібито має сам звинувачений, оскільки інститут «алібі» щодо вчинення злочину, який мають встановлювати саме органи досудового слідства, ніхто не скасовував, так само як і правовий принцип: людина вважається такою, що не вчинила правопорушення, допоки не буде доказано зворотне.

Прикладом зазначеного вище може слугувати також акт Президента України, яким скасовувалися акти з кадрових призначень суддів КСУ [26]. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду задовольнив позов одного з суддів КСУ Олександра Тупицького до Президента України, визнав протиправним та скасував Указ Президента України в частині скасування Указу Президента України від 14 травня 2013 року № 256 про призначення позивача суддею Конституційного Суду України. Як роз'яснив Суд у своєму рішенні, Указ про призначення на посаду вичерпав свою дію і не може бути скасованим після його виконання.

І подібних прикладів прояву правового нігілізму в житті українського суспільства можна навести безліч.

У другому випадку – внаслідок створення недосконалої правової (законодавчої) системи, тобто системи в інтересах меншості, а не більшості, в державі складалося відповідне відношення громадян до зазначеної системи права (законодавства) та до її дотримання і виконання, особливо з боку представників публічної влади. Розхлябаність, свавілля, корупційність чиновників різного рівня, ігнорування правових норм та інших соціальних норм досягали критичного рівня, за яким починалися стихія, хаос, розлад і посилення зневіри громадян у запровадженні в державі правової та соціальної справедливості, існування правосуддя. Тобто це форма реалізації норм права компетентними суб'єктами права щодо вирішення конкретної справи, що має державно-владний, творчо-організуючий характер, здійснюється у встановленому процедурному порядку і завершується виданням правозастосовного акту.

У третьому випадку загрози виникають у процесі правовиконання (дотримання, застосування) на побутовому рівні, тобто вони пов'язані з діями громадян, громадських організацій, комерційних об'єднань (корпорацій).

В українському суспільстві існує запит на проведення системних змін у країні. Саме євроатлантичні устремління України, прагнення демократизації суспільного життя спонукали до необхідності соціально-економічної і політичної стабілізації з одночасним дотриманням правопорядку і законності, тобто до забезпечення правової безпеки держави. Найбільш відомими реформами, що були розпочаті після Революції гідності, стали медична реформа, реформа патрульної поліції, децентралізація публічної влади, які супроводжувалися напрацюванням відповідної правової бази. До цього часу поряд з децентралізацією продовжується реформа системи правоохоронних органів, реформа Збройних Сил України та започаткована судова реформа, тобто тих сфер, в яких до цього часу відмічаються факти прояву правового нігілізму та фактичного ігнорування положень Конституції та законів України.

Можна виділити основні бар'єри реалізації ефективних реформ:

- корупція;
- небажання чиновників і політиків працювати на благо країни;
- менталітет населення, небажання щось змінювати, прагнення до стабільності;
- періодична зміна влади в країні, відторгнення новою владою ідеї спадкоємності реформ;
- некомпетентність виконавців, не професійно підготовлена документація, недосконалі механізми реформ;
- недостатнє фінансування.

Вони створюють сприятливе підґрунтя для продовження прояву у суспільстві правового нігілізму та породження неповаги до закону, ігнорування норм права, оскільки зазначене – це продукт соціальних відносин, обумовлених множинністю причин і наслідків, які впливають як з дій публічної вади, так і на особистісному рівні, тобто на так званому побутовому правовому нігілізмі. Це пов'язано, насамперед, з низьким рівнем правової культури суспільства, закоренілою неповагою до права, його недооцінкою, що і є підґрунтям для спротиву забезпечення успішності здійснюваним реформам і, як наслідок, створення загроз для правової безпеки держави.

Дослідники акцентують увагу на згаданих негативних проявах насамперед у правоохоронній та судовій практиці. Так, прояви непрофесіоналізму, надмірності, вибірковості та правового свавілля реформованої поліції часто пояснюються відсутністю належної підготовки, низьким професійним рівнем, а також заполітизованістю, замовною діяльністю, яка йде, як засвідчують засоби масової інформації, від центрального органу виконавчої влади, що забезпечує державну політику у сфері громадської безпеки, – від Міністерства внутрішніх справ України. Крім того, в мас-медіа наводяться непоодинокі приклади нереагування представниками поліції на прояви правопорушень і навіть злочинів, що свідчить про ігнорування ними положень закону.

Аналогічні негативи притаманні і іншим правоохоронним та спеціальним структурам: СБУ, ДБР, НАБУ, Генеральній про-

куратурі України, оскільки саме замовний характер їхньої діяльності позначається на спроможності цих важливих інституцій. Особливо зазначене проявилось, на думку багатьох українських фахівців та експертів, у фактичному політичному замовленні кримінального переслідування попереднього Президента України П. Порошенка. Тому кидається в очі відсутність таких важливих критеріїв, як незалежність та професіоналізм, що посилюється випадками нинішньої та колишньої корупції, яка роз'їдає внутрішні механізми, призводить до внутрішніх конфліктів та протистоянь, прояву правового нігілізму, які не залишаються без уваги суспільства.

Нинішній стан правоохоронної системи держави на тлі зовнішньої агресії не може не викликати питань щодо спроможності забезпечити безпеку держави, а також мінімізацію загроз правовій безпеці. Ось тут якраз і потрібно вбачати основну загрозу, протидіяти якій необхідно виваженими рішеннями й діями з розумінням єдності та спеціалізації інститутів правоохоронної системи, їх призначення, відповідного кадрового наповнення сумлінними, професійно придатними працівниками [27].

Подібним негативом, як зазначають дослідники, відмічається і судова система. Віддавна діяльність судової системи підтверджувала реальний стан правопорядку і законності у суспільстві, забезпечення права людини на захист від порушень, від кого б вони не виходили, і водночас притягнення до відповідальності за правопорушення, ким би вони не вчинялись. Судова система в Україні стала об'єктом, привабливим для впливу пануючої у суспільстві влади, адже за допомогою судових рішень у конкретних справах і провадженнях досить вигідно отримувати переваги і не зазнавати спротиву опонентів.

Основна нинішня проблема здійснення судової реформи в Україні має системне походження через неякісний у багатьох випадках склад суддівського корпусу. Проблема визріла і продемонстрована на прикладах діяльності основних місцевих судів – окружного адміністративного суду м. Києва, Печерського районного суду м. Києва та деяких інших. Суддівська система, як і система влади в Україні загалом, має однакові вади – не лише корум-

пованість, але й кумівство, ставлення до державних посад як до отримання ренти у той чи в інший спосіб. Звідси прийняття неправосудних рішень, тобто прояв свідомого правового нігілізму. Тому реформа не може бути успішною без відповідних змін в усіх органах державної влади, у правоохоронних органах. Адже справедливість у суспільстві – це не лише судова діяльність, це – робота слідчого, прокурора, це – управлінські рішення, це – закони, які слідує справедливості і забезпечують можливість її досягнення [28].

З огляду на зазначене певним чином дивним виглядають постійні управлінські рішення публічної влади щодо значного підвищення суддівської винагороди. Так, лише за 2021 рік середня пенсія українського судді зросла на 22861 грн. і досягла 90822 грн., тоді як в інших громадян пенсія за віком в середньому зросла на 406 грн., при мінімальній пенсії за віком у 2600 грн. Значимо, що в економічно розвинутих країнах Європи різниця між мінімальними та максимальними зарплатами та пенсіями складає коефіцієнт в 7-10. У наведеному ж випадку важко надати пояснення існуванню такої прірви між зазначеними показниками. Очевидно при визначенні розміру оплати праці представників публічної влади та пересічних громадян діє правовий нігілізм, оскільки розумне пояснення такого розриву в рівнях оплати праці важко навести. Говорити про дію соціальної справедливості в оцінюванні праці різних категорій в Україні не доводиться.

Таким чином, дослідниками виділяються такі форми прояву правового нігілізму в Україні:

- прямі умисні порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів. Ці порушення становлять величезну кількість кримінальних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Злочинність – могутній катализатор правового нігілізму. Крім тіньової економіки, виникла тіньова політика, невидимі клани і групи тиску. Зловмисники не бояться законів, вдало оминають їх. Діють цілком легально або напівлегально;

- загальне недотримання або невиконання юридичних норм, коли суб'єкти (громадяни, посадові особи, державні органи, громадські організації) не дотри-

муються вимог правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами». Невиконання ж законів є ознакою безсилля влади. Така загальна «неслухняність» – результат надто низької і деформованої правосвідомості, відсутності належної правової культури, а також наслідок загальної розпущеності і безвідповідальності;

- видання суперечливих, паралельних або навіть взаємовиключних правових актів, що «нейтралізують» один одного, є ще однією із форм правового нігілізму. Юридичні норми, що приймаються у великій кількості, не взаємодіють і погано синхронізовані. Відтак виникають найгостріші колізії права, що викликає у суспільства зневагу до хаотичної сукупності правових норм, які не здатні не тільки врегулювати поведінку суб'єктів права, а навіть взаємодіяти одна з одними. Нерідко виникають ситуації, коли підзаконні акти стають «надзаконними»;

- конфронтація представницьких і виконавчих структур влади на всіх рівнях. Це свого роду «номенклатурний», або «елітарний» нігілізм, пов'язаний з «паралічем» влади, а будь-які суперечки серед органів влади означають недосконалість права, закону. Тут поєднуються державний і правовий нігілізм, який дезорганізує норми управління, що склалися у суспільстві;

- порушення прав людини, таких, як право на життя і здоров'я, честь, гідність, житло, майно, належний життєвий рівень, безпека, також зумовлює правовий нігілізм. Адже слабка правова захищеність особистості підриває віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок і спокій в суспільстві, захистити людей від злочинного посягання. Усе це поєднується з випадками порушення законності і представниками правоохоронних органів [29].

Цей перелік можна доповнити часто вживаною в Україні формою, як підміна законності політичною, ідеологічною чи прагматичною доцільністю, що передбачає вихід за рамки правового поля діяльність окремих посадових і службових осіб. Тому протиставлення законності і доцільності завдає великої шкоди як правовій системі, так і правопорядку та правосвідомості громадян, створюючи тим самим загрози правовій безпеці держави, суспільства і людини та громадянина. Прикладом

зазначеного можуть слугувати так звані Харківські угоди з питання перебування Чорноморського флоту Російської Федерації в Севастополі [31], які були ухвалені з порушенням Конституції України і викликали обурення в суспільстві.

Наслідком прояву правового нігілізму в Україні є створення загроз для правової безпеки держави, суспільства, людини, одночасно викликаючи стрімке зростання злочинності та корупції. Так, станом на 2021 рік Україна за міжнародним рейтингом рівня злочинності найбезпечніших для життя країн під назвою Crime Index by Country 2022, хоча і покращила свій результат в порівнянні з 2020 роком, проте посіла 62-у світову сходинку зі 142, опинившись між Іраком та Ліваном з індексом в 46,94 [30], а за «Індексом сприйняття корупції» організації Transparency International за 2021 рік Україна з 32 балами посіла 122 місце серед 180 країн в Індексі сприйняття корупції-2021, опустившись у рейтингу на 5 пунктів [32]. Україна досі має гірші показники сприйняття корупції поміж усіх її країн-сусідів. Єдиний виняток – Росія, яка має 29 пунктів та опустилась на 136 місце в рейтингу.

Дослідження правової безпеки для українського наукового середовища потребує застосування глибоких і широких знань, а також значного наукового досвіду. Густав Радбрух зазначав, що права безпека є однією з цінностей закону. Тобто закон визначався як «реальність, сенс якої полягає у підпорядкуванні справедливості». З цього випливає, що закон є явищем культури, і що цінність, якої він прагне досягти, – це справедливість. Таким чином, філософський підхід Густава Радбруха до визначення терміна «правова безпека» полягає у домінуванні у суспільному житті позитивного права, тобто справедливості, як соціальної, культурної цінності, яке знаходить своє відображення у «правовому», справедливому законі, який є корисним для суспільства загалом, а не для окремих його корпоративних членів. З огляду на зазначене розуміння та застосування зазначеного терміна, його змісту потребує напрацювання відповідних висновків, що мають базуватися на відповідній теоретичній та практичній основі.

Одним з основних критеріїв, пов'язаних із терміном «правова безпека» і який висловлює його сутність і зміст, є «правовий нігілізм», як психологічно негативне відношення до права з боку громадян, суспільства та різних інституцій. Цей феномен виступає як елемент свідомості (індивідуального і суспільного), як спосіб поведінки особи чи колективу.

Нині правовий нігілізм набув якісно нових властивостей, яких не мав раніше. Змінилися його природа, причини, напрями впливу. В країні склалося небезпечне соціальне середовище, за якого здійснюється продукування і спрямування протиправових прагнень суб'єктів правовідносин. Особливу гостроту це явище викликало в структурах державної влади: парламенті, судах, в діях глави держави, органах виконавчої влади, в діях їхніх службових і посадових осіб. Свідоме і несвідоме ігнорування права, напрацювання нормативно-правових актів, положення яких утворюють колізію правових норм в українському законодавстві, порушують положення Конституції України – це стала практика в діяльності державних структур. Як наслідок зазначеного – право, законодавство країни практично втратило частину своїх принципів, таких як: справедливість, гуманність, соціальна і культурна цінність.

Українське суспільство, в контексті євроатлантичного прагнення, має запит на реалізацію згаданих принципів у своїй країні, про що свідчать розпочаті різнобічні реформи. Однак, як показує практика, внаслідок малоефективності дій публічної влади у реалізації розпочатих реформ, загострення у протистоянні основних «політичних гравців», практика нехтування принципів права в країні продовжується, а на окремих напрямках – поширюється, про що свідчать різні статистичні дані щодо корупції, порушення прав людини, злочинності тощо.

Основними напрямками подолання правового нігілізму в сучасних умовах, окрім загально визначених у наукових дослідженнях шляхів правового та навчально-виховного характеру, на нашу думку, є:

– усвідомлення необхідності та прояв політичної волі, направленої на консолідацію суспільства;

– прояв відповідальності та консолідація зусиль, направлених на завершення в країні розпочатих на загальнонаціональних європейських принципах реформ;

– формалізація та впровадження в повсякденне життя українського суспільства основ національної ідеї, яка має полягати у побудові правової, соціальної та демократичної держави, в якій будуть створені усі можливості для всебічного розвитку вільної, освіченої, високодуховної, у правовому сенсі захищеної людини і громадянина;

– усунення публічною владою існуючих перепон та створення ефективних умов для забезпечення здійснення та подальшого розвитку ефективної підприємницької діяльності;

– забезпечення дії принципів: «закон справедливий», «закон виконується усіма», «невідворотність відповідальності за порушення закону».

На сучасному етапі розвитку держави наукові дослідження у галузі правової безпеки країни, які направлені на розвиток та належне функціонування національного права, можуть сприяти активізації дії механізму взаємодії систем права ЄС та України, реформувати систему національного права України на рівні європейських демократичних принципів. Зазначене дозволить Україні стати повноправним членом європейської спільноти, водночас реалізувати свої стратегічні завдання – захист, безпеку, незалежність, територіальної цілісності та суверенітету тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корж І.Ф. Правова безпека України : стан, проблеми. The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries : an experience, challenges, expectations : *Collective monograph*. (pp. 296–317). Riga : Baltija Publishing, 2021.

2. Шабуров А.С. Правовая безопасность в системе национальной безопасности. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2015. № 15(3). С. 24–30. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-bezopasnost-v-sisteme-natsionalnoy-bezopasnosti/viewer> (дата звернення: 26.07.2022).

3. Галузин А.Ф. Правовая безопасность как самостоятельный вид безопасности. *Право и политика*. 2007. № 12. С. 117–125. URL: <http://www.center-bereg.ru/m2964.html> (дата звернення: 26.07.2022).

4. Корж І.Ф. Політична корупція та правова безпека України. *Право України*. 2009. № 6. С. 55–60.

5. Jadviga Potrzyszcz (2016). Legal security – synthetic presentation. *Teka Kom. Praw. OL PAN*. (pp. 140–152). Retrieved from URL: (дата звернення: 27.07.2022).

6. Cherneva Boyka Ivaylova (2017). Legal Security as a Principle in Lawmaking. *Globalization, the State and the Individual*. 2(14). .pp. 23–29. URL: <http://www.gsjournal.bg/gsjournal/images/dok/GSI14/Ivaylova.pdf> (дата звернення: 27.07.2022).

7. Robert Alexy. Famous scholars from Kiel: Gustav Radbruch. Retrieved from URL: <https://www.uni-kiel.de/grosse-forscher/index.php?nid=radbruch&lang=e> (дата звернення: 28.07.2022).

8. Добродумов П.О. Правова безпека як складова національної безпеки. *Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання / Національна академія управління, Центр перспективних соціальних досліджень*. 2005. С. 176–181.

9. Eduardo García Máynez (1949). Philosophy and Phenomenological Research. Justice and Legal Security. *Second Inter-American Congress of Philosophy, International Phenomenological Society*. Vol. 9, № 3. pp. 496–503. URL: <https://www.jstor.org/stable/2104057?seq=1> (дата звернення: 28.07.2022).

10. Шинкарев И.А. Правовая безопасность – неотъемлемый элемент новой концепции национальной безопасности. Правовое обеспечение инновационного развития общества и государства: материалы междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов. Белорусский государственный университет. 2011. С. 82–83. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/34000/1/%D0%A8%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2.pdf> (дата звернення: 28.07.2022).

11. Лобода А.М. Правова безпека особи в сучасній українській державі (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Теорія та історія держави і права;

- історія політичних і правових учень ; Національна академія внутрішніх справ. 2013. 198 с. URL: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/15339.html> (дата звернення: 30.07.2022).
12. Беззубов Д.О. Правова безпека підприємства в Україні (господарсько-правовий аспект). *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. НДІ ІТТ НАУ, Т.3. 2015. № 36. С. 119–124. URL: (дата звернення: 30.07.2022).
13. Богущкий П.П. Правова безпека: у який спосіб насправді підривається фундамент антикорупційної реформи. *Портал інформаційного агентства «Українське право»*. 2019. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/naukova-dumka/pravova-bezpeka-u-yakuy-sposib-naspravdi-pidryvayetsya-fundament-antukoruptsiynoyi-reformy/> (дата звернення: 02.08.2022).
14. Корж І. Ф. Принципи національного права в контексті правової безпеки України. *Інформація і право*. 2013. № 2(8). С. 105–112.
15. Корж І.Ф. Вільний доступ громадян до правової інформації – засаднича ознака забезпечення правової безпеки держави. *Інформація і право*. 2018. № 1(24). С. 14–27.
16. Корж І.Ф. Принципи права в контексті правової безпеки України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 25–34.
17. Корж І.Ф. Правова безпека сфери доступу громадян до управління державними справами. *Інформація і право*. 2019. № 4(31). С. 83–90.
18. Корж І.Ф. Концептуальні засади правової безпеки. *Інформація і право*. 2020. № 1(32). С. 55–65.
19. Корж І.Ф. Право і правова безпека в Українських реаліях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. № 31(70). Т. 2. 2020. С. 13–19.
20. Корж І.Ф. Виклики правовій безпеці суспільства в Україні (Р. 2. 311–330 р.). *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. 632 р.
21. Новий тлумачний словник української мови в 3 т. Т. 2. 2005. 928 с.
22. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 5. 2003. 736 с.
23. Общая теория государства и права. Академический курс. Т. 3. 2007. 712 с.
24. Конституційний Суд України скасував більшу частину антикорупційної реформи: юридичний аналіз рішення. URL: <https://ti-ukraine.org/news/ksu-skasuvav-bilshu-chastynu-antukoruptsiynoyi-reformy-yurydychnyj-analiz-rishennya/> (дата звернення: 10.08.2022).
25. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статі 368-2 Кримінального кодексу України / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 12.08.2022).
26. Про деякі питання забезпечення національної безпеки України: Указ Президента України від 27.03.2021 р. № 124/2021 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/2021#Text> (дата звернення: 13.08.2022).
27. П. Ясен. Неспроможність правоохоронної системи України: причини та наслідки. URL: https://ukrainepravo.com/editor_column/donum-auctoris/nespromozhnist-pravookhoronnoyi-systemy-ukrayiny-prychyny-ta-naslidky/ (дата звернення: 14.08.2022).
28. П. Ясен. Реформа судової системи України – чому проблема є завжди актуальною. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/reforma-sudovoyi-systemy-ukrayiny-chomu-problema-ye-zavzhdy-aktualnoyu/> (дата звернення: 15.08.2022).
29. Ляхович М.В., Павлович-Сенета Я.П. Правовий нігілізм в Україні: поняття, форми прояву та шляхи подолання. *Науковий вісник*. Львівський державний університет внутрішніх справ. № 2. С. 44–51.
30. Crime Index by Country 2022. Retrieved from URL: [rankings_by_country.jsp](https://www.transparency.org/en/corruption/crime-index-by-country) (дата звернення: 15.08.2022).
31. Харківські угоди. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8 (дата звернення: 17.08.2022). Україна знову опустилася в індексі сприйняття корупції. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/01/25/7321598/> (дата звернення: 18.08.2022).